

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

HERMANN ISTVÁN (SZERKESZTŐ): MAGYARORSZÁG LEVÉLTÁRAI

A levéltárak kulturális intézményeink talán legkevésbé ismert egységei, noha alapításukat és működésüket tekintve a legrégebbek közül valók. Irattár, levéltár; a poros, megsárgult dokumentumok között egyedül eligazodni képes, nagy tudású, de mogorva, a mindennapi élet kihívásainak éppen csak megfelelni képes, tipikus „bölcész” archetípusa az a kép, amely a közelmúltig meghatározta a nem szakmai közönség előtt ezeket a gyűjteményeket.

Az újonnan megjelent kötetet is gondozó Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) a fenti klisével való szakítás céljából hirdette meg a Nyitott levéltárak programsorozatát, melynek legújabb publikációja a 2022-es kiadású *Magyarország levéltárai*. A kötet maga elegáns, kékesszürke, matt színével és felső harmadában az MLE logójával igen figyelemfelkeltő.

A könyv az országos illetékességi körű Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) bemutatásával kezdődik. A „nemzet levéltárának” gazdag történetét Szabó Csaba, az intézmény főigazgatója ismerteti. A múlt eseményei mellett pedig teret szentel a 21. század kihívásainak: a digitalizálás folyamata, a számítógépen széles körben elérhető anyagok bővítése, valamint a legújabb technológiák – akár a mesterséges intelligencia – alkalmazása is az MNL kiemelt céljai közé tartozik. A kötet az intézmény kiadványait is felsorolja: a Nemzeti Levéltár az 1923 óta létező *Levéltári Közleményekért*, valamint a 2003-tól létező, *ArchivNet* online folyóiratért felelős.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára a fenti közgyűjtemény központi intézményeként működik, összesen négy telephelyen. Gyűjtőköre az országos törvényhozási, közigazgatási, jogszolgáltatási intézmények, országos egyesületek, testületek történeti értékkel bíró iratai. A gyűjtemény legkorábbi darabja 1109-ből való, de itt őrzik II. András 1221-ben kiadott Aranybulláját is. A Mohács (1526) előtti gyűjtemény 2010-től teljes egészében elérhető az interneten. Ennek – a kutathatóság megkönnyítése mellett – állományvédelmi oka is van: a roppant kényes, speciális körülmények között őrzött, felbecsülhetetlen értékű dokumentumokat így próbálják meg a lehető legjobb állapotban megőrizni az utókor számára.

A mindenkori magyar közigazgatással szinte egykorú a megyerendszer. A Magyar Nemzeti Levéltár égisze alatt működő „regionális” intézmények természe-

tesen a „klasszikus” levéltári anyagot is őrzik, gondozzák és teszik kutathatóvá, azonban gyűjteményük döntő többségét mégis a 20. század második felében keletkezett iratok alkotják. A hihetetlen gyors ütemű gyarapodást jól mutatja, hogy míg a megyei levéltárak összesített iratanyaga 1950-ben 43 645 iratfolyóméter volt, ez a szám 2020-ra elérte a 242 878 iratfolyómétert. A helyi közigazgatás iratait gyűjtő levéltárak immár közös, egységes felületen kutatható adatbázist hoztak létre, ez az eleveltar.hu. Friss fejlesztés, hogy a kutatói kérelmeket 2020-tól elektronikusan is le lehet adni. A levéltári nyitás értelmében a megyei levéltárak is csatlakoztak az olyan népszerűsítő programokhoz, mint a Múzeumok Éjszakaija, továbbá kiemelendő, hogy levéltár-pedagógiai programokkal is igyekeznek felkelteni az iskolás korosztály érdeklődését.

Városi levéltárakból jelenleg hat létezik az országban. A legnagyobb Budapest Főváros Levéltára (BFL), azonban rendelkezik ilyen intézménnyel Győr, Székesfehérvár, Tatabánya, Vác és 2022-től Kőszeg is. A BFL Magyarország Budapesten illetékes általános levéltára.

Győr városi archívumának legrégebbi dokumentumai az 1550-es évekből származnak, a korábbi anyagok a török háborúk során elvesztek vagy megsemmisültek. A 16. századi iratok is szórványosak csupán: összefüggő sorozatok csak a 18. század elejétől vannak. Az abszolutista uralom kiterjesztette az írásbeliséget, így nem meglepő, hogy a levéltár helyiségeit már 1750 körül, a városháza bővítésével párhuzamosan megnagyobbították, sőt, 1758-ban az udvari kamara előterjesztette igényét egy iratkezelő, azaz levéltáros alkalmazására – a modern elképzelés megvalósulására azonban még várni kellett, csupán 1846-ban nevezték ki az első győri „levéltárnokot”.

Székesfehérvárott 1992-től létezik az önálló városi levéltár, iratanyaga mintegy 2400 iratfolyóméter. A legrégebbi dokumentum 1688-ban keletkezett, s a város első levéltárnokát éppen száz évvel később, 1788-ban nevezték ki. Érdekesség, hogy a városi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1688 és 1790 között német, illetve latin nyelven íródtak, ám 1814-től már kizárólag magyarul vezették őket.

Tatabánya városának levéltára 1995-ben önállósult. A város elődközsegeinek iratanyaga sajnálatos módon megsemmisült a II. világháború harcaiban, így csak szórványokból rekonstruálható a korabeli társadalomkép. Az 1950 és 1990 közötti iratanyag azonban teljes, így a bányaváros működése teljes egészében kutatható. A levéltár fontos projektje volt az elektronikus családfakutató program, amely az egyre népszerűbb családtörténeti utánajárásokat hivatott segíteni; 2007 és 2010 között több lépcsőben készült el a rendszer, amely azóta is közmegelegedésre szolgálja ki a kutatók igényeit.

Vác Város Levéltára 2004-ben önállósodott, a dokumentumokat korábban a Pest Megyei Levéltár őrizte. A fiatal intézmény 2006-ban új épületet kapott, mégpedig a múzeum egykori otthonát, mely klimatizált raktárakkal, digitalizáló műhellyel és természetesen kutatóteremmel várja az érdeklődőket. Az őrzött irat-

mennyiség 1100 iratfolyóméter. A történelmi események következtében a korai dokumentumok 1709-ben elpusztultak, azonban az ezt követő iratanyag is meglehetősen hiányos. Természetesen a gyarapodás a 20. századtól kezdve ugrásszerű, s az államosításokat követő évektől kezdve szinte hiánytalan. A leggyakrabban kutatott irategyüttesek – a felekezeti anyakönyvek és a különböző testületi jegyzőkönyvek – már digitálisan is elérhetők.

Kőszeg városának archívuma a legfiatalabb városi levéltár az országban, 2022-ben alakult meg. Legkorábbi dokumentuma 1335-ből datálódik, de a török korból is jelentős mennyiségű irat maradt fenn. A városi tanácsülési jegyzőkönyvek csaknem teljes sorozata 1572-ben kezdődik.

Budapest Főváros Levéltára fontos kutatóhely, egyben olyan emlékezetintézmény, amely kiemelten fontosnak tartja a Nyitott levéltárak programja által meghirdetett feladatokat. A fővárosi intézmény Magyarország második legnagyobb közlevéltára, élenjáró digitális technológiával és állományvédelemmel – ez utóbbi szolgáltatást gyakran más intézmények is igénybe veszik. A 2004-ben megnyitott, modern, 23 440 m² alapterületű, a legkorszerűbb technológiával felszerelt épület végre lehetővé tette, hogy az addig szétszórt anyag egy helyre kerülhessen, és gyarapíthassa a kutatók ismereteit. Az itt őrzött, rengeteg típusú iratanyagot felsorolni is nehéz, azonban az interneten több adatbázis segíti a BFL kutatóit: a levéltár birtokában lévő, mintegy 16 millió digitális felvétel közül kétfélmillió már kutatható. Érdekes és népszerű projekt a Budapest Időgép, azaz egy olyan program, amely a régi fotók egymásra vetítésével mutatja be a főváros közterületeit a kezdetektől napjainkig. A levéltári nyitás ékes példája, hogy 2014-től létrehozták a Tájékoztatási és Közművelődési Osztályt, amely a szélesebb nagyközönség felé nyitó, kulturális, közművelődési és pedagógiai feladatokat irányítja.

Az országos, illetve helyi gyűjtőkörű levéltárak bemutatása után a kötet a szaklevéltáraknak is szentel egy fejezetet. A 2003-ban létrehozott Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára kezeli az 1944. december 21. és 1990. február 14. között keletkezett állambiztonsági, államvédelmi tevékenységet végzett magyar hatóságok működésével kapcsolatos dokumentumokat. A gyakran kutatott ÁVO-s, illetve ÁVH-s dokumentumok mellett a levéltár illetékességébe tartoznak az 1990 utáni titkosszolgálati iratanyagok is, azonban ezek jelentős része – feltétlenül tartalmuk miatt – huzamosabb ideig még nem lesz kutatható. Az archívumban tárolt dokumentumok mennyisége 2020-ban elérte a 4550 iratfolyómétert. A digitalizálás folyamatos, 2021-re immár ötmillió oldal vált elérhetővé a számítógép segítségével – a nemzetközi GDPR (Általános adatvédelmi rendelet) miatt viszont speciális engedély szükséges a teljes adattartalom megismeréséhez.

A Hadtörténelmi Levéltár szintén a szaklevéltárak sorába tartozik. Országos illetékességű, a Honvédelmi Minisztérium (HM), a HM Honvéd Vezérkar és az ezek alá tartozó katonai szervezetek anyagának gyűjtése és kutathatóvá tétele a feladata. Az intézmény érdekessége a Bécsi Kirendeltség: kormányközi megál-

lapodás értelmében az Osztrák Hadilevéltárban a magyar érdekek képviselője, a két állam közös tulajdonát képző, 1526 és 1918 között keletkezett iratok feltárója.

1977-ben alapították a mai Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltárat. Az ország egyetlen országos illetékességi körű, ágazati szaklevéltáraként a környezet- és természetvédelmi szervezetek, a vízügyi és halászati igazgatóságok, nemzeti parkok és hulladékgazdálkodási ügynökségek iratait őrzi, összesen mintegy 4910 iratfolyóméter terjedelemben. Döntő többségben természetesen itt is a 20. századi iratok vannak, azonban előfordul néhány 18–19. századi térkép vagy rajz is. Digitalizált adatbázisok és egyéb segédletek segítik a kutatók munkáját.

A kötetben utolsóként ismertetett szaklevéltár a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár. A 2015-ben alapított archívum a rendszerváltáshoz kapcsolódó kárpótlási hatóságoknál keletkezett iratanyagot kezeli és teszi kutathatóvá. Ide került a 2019-ben felszámolt 1956-os Intézet Oral History archívuma is, mintegy 1200 interjúval bővítve a már meglévő 13 000 iratfolyóméternyi anyagot. Előbbiek legnagyobb része már online is elérhető és kutatható.

A szaklevéltárak egyik fontos együttese a felsőoktatási levéltárak csoportja. Magyarországon 1958-ban alapították az első egyetemi levéltárat, majd ezek száma a rendszerváltásig összesen hatra emelkedett, ez napjainkra megduplázódott. A felsőoktatási levéltárakban tárolt legfontosabb irattípusok a következők: vezető testületi ülések jegyzőkönyvei, kari szervek iratai, hallgatói tanulmányi és személyi dokumentumok, tantárgyi tematikák, professzori hagyatékok és egyéb, tárgyi gyűjtemények.

Az egyházi levéltárak szintén komoly, felbecsülhetetlen értékű iratanyagot őriznek. Helyszűke miatt szinte csak „távirati” stílusban mutatom be a különböző intézményeket. A legnagyobb gyűjteménnyel a katolikus egyház rendelkezik, mintegy 11 000 iratfolyóméternyi dokumentumot őrizve. A református egyház nagyjából 5400 iratfolyómétert kezel, az evangélikus és a zsidó felekezeti levéltár sajnos jelen kötetben nem adta meg az általuk őrzött iratok mennyiségét. Az egyházi levéltárakat a MELTE, azaz a Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesülete fogja össze.

Léteznek egyéb, szigorúan külön csoportba nem sorolható levéltárak is. Ilyen az 1964-ben alapított Akadémiai Levéltár. A felsőoktatási levéltárakhoz hasonlóan ez az intézmény is a központi testületek és hivatali szervek iratanyagait őrzi, továbbá rendszeresen bekerülnek tudósok hagyatéka is. Ez utóbbiak közül többet személyi fondként tartanak nyilván, így tartva egyben a múlt nagy tudósainak személyes dokumentumait. A teljes gyűjtemény eléri a 3600 iratfolyómétert.

A Blinken–OSA Archívum a Nyílt Társadalom Archívum és a Közép-európai Egyetem részeként működő kulturális intézmény. A „hagyományos” levéltári állomány 8000 folyóméterből áll, emellett rendelkeznek egy 6000 darabos filmgyűjteménnyel is. Fő gyűjtőkörük a hidegháború története, az emberi jogi mozgalmak és háborús bűnök dokumentációja és a Nyílt Társadalom Alapítványok maradandó értékű iratai.

A Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár olyan nyilvános magánlevéltár, mely a magyar politikai baloldal történeti dokumentumait őrzi a kezdetektől napjainkig. Különlegessége a röpiratgyűjtemény, amely több mint 25 000 darab politikai röplapot számlál.

A levéltárosok és maguk a levéltárak is több levéltári egyesületbe tömörülnek. 1935-ben alakult meg a mai Magyar Levéltárosok Egyesületének jogelődje, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. Az egyesület célja a magyar levéltárügy társadalmi megbecsültségének fenntartása és fejlesztése, a szakmai munka támogatása és persze a népszerűsítés is. A külföld előtt is képviseli a magyar szakembereket: az MLE a Nemzetközi Levéltári Tanács tagja.

A Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesülete 1993-ban alakult. A szakmai célok mellett fontos kiemelni, hogy a már említett Nemzetközi Levéltáros Tanács Egyházi Szekciójának ugyancsak tagja.

A hazai levéltárak vezetői a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsába tömörülnek. A szigorúan vett szakmai rendezvények mellett – az egyesület jellegéből fakadóan – komoly hangsúlyt fektetnek a vezetőképzésre, a vezetői képességek fejlesztésére is.

A levéltárosokat életkori cenzus alapján a F fiatal Levéltárosok Egyesülete gyűjti egybe. Céljuk a friss diplomás pályakezdők segítése és a külsős érdeklődők felkarolása. Egyesületi tagsági korhatárunk 35 év.

Végül, de nem utolsósorban a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetségről kell szót ejteni. A jogelőd szervezet 1993-ban alakult, jelenlegi nevét 2001-ban vette fel, önálló szakmai szervezatként működik. A tizenhét integrált egyetem összesen tizenkilenc levéltára egytől egyig tagja a szövetségnek, s a kapcsolatok nemcsak szakmai szinten, hanem gyakran baráti viszonyként, a magánéletben is megjelennek. Kiemelt cél, hogy a levéltárral még nem rendelkező felsőoktatási intézmények mihamarabb kialakíthassák saját archívumaikat.

Összességében elmondható, hogy jelen kötet kézikönyv, mintegy katalógusa a hazai levéltáraknak, s érdekes, színes betekintést nyújt azok működésébe. Teszi ezt úgy, hogy a szerzők mindegyike levéltáros szakember, így hitelesen, első kézből szerzett adatok kerülhettek papírra. A levéltárak csoportosítása a Levéltári Törvény szerinti felosztásban történik. Fontos adalék, hogy a kötet angol nyelven is elérhető. A művet csak ajánlani tudom a szakmának és az érdeklődő laikusoknak egyaránt.

(Hermann István szerkesztő: Magyarország levéltárjai. Budapest: Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2022, 180 o.)

Kalmár Miklós

levéltáros, doktorandusz
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar